

Biografia unui savant: Reinhard Koselleck și „trecutul viitor“

— VICTOR NEUMANN —

NĂSCUT la Görlitz la 23 aprilie 1923, Reinhart Koselleck este autorul unei impresionante opere empirice și teoretice, înnoitoare pentru gândirea umanistă din Germania postbelică și o referință de vîrf a științelor umaniste contemporane. Între anii 1947 și 1953 a urmat studii de istorie, filozofie, drept constituțional și sociologie la Universitatea din Heidelberg și din Bristol. Teza sa de doctorat, *Kritik und Krise*¹, pregătită sub coordonarea lui Johannes Kühn, a fost susținută în anul 1954 și cuprinde o reevaluare a cîtorva argumente ale lui Carl Schmitt asupra istoriei și teoriei suveranității statului, fără legătură cu ipostaza pronazistă schmittiană. Ea abordează chestiunea statului absolutist modern așa cum e reflectată în opera lui Hobbes, analizează problema re-substanțializării progresive a spațiului politic aflat într-o profundă transformare sub influența ideilor și practicilor iluministe și evidențiază dezacordul intelectualității și al gândirii moderne față de religiile dogmatice tradiționale. E o ocazie în care – pe urmele lui Karl Löwith (*Meaning in History*, 1949) – istoricul dezvăluie modul cum s-a articulară critica filozofică seculară a ordinii sociale. Koselleck stăruie asupra genezei filozofiei istoriei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, precum și asupra politizării utopiei, devenită semnul distinctiv al epocii moderne (*Neuzeit*). Această primă reușită a creației sale l-a apropiat de teoria liberalismului politic, indicînd preocuparea pentru experiențele existențiale durabile și pentru diagnosticarea timpului istoric. Împărtășea cu Nicolaus Sombart și Hanno Kesting – colegi la Heidelberg – aceeași înțelegere asupra originii ideologiilor totalitare și a războaielor civile postreligioase extinse în Europa după 1789. În *Kritik und Krise*, Koselleck se apropiase de Carl Schmitt în interpretarea lui Thomas Hobbes și de Nicolaus Sombart în felul de a vedea Revoluția franceză ca o criză generată de războiul civil. De exemplu, depășirea revoluției prin reordonarea spațiului social-politic deschide o nouă criză prin permanentizarea moralizării spațiului neutru al politicii. Perspectivele similare sînt îndatorate mediului intelectual și academic al Heidelberg-ului din anii 1950, care căuta să adapteze studiile la exigența etică, politică și istoriografică a timpului.

În deceniile șapte-nouă ale secolului trecut, Koselleck fusese, pe rînd, colaborator, membru al redacției și coordonator (1986) al prestigioasei reviste științifice *Arbeitskreis für Moderne Sozialgeschichte*, revistă fondată de renumitul istoric german Werner Conze. În 1965, obține abilitarea ca profesor, cu teza *Preußen zwischen Reform und Revolution*² (*Prusia între reformă și revoluție*), lucrare în care evidențiază rolul administrației și al mișcărilor sociale în procesul de modernizare. Interesul pentru tensiunile induse de reformele juridice și politice din Prusia în perioada cuprinsă între 1791 și 1848 îi oferă șansa unei înțelegeri mai profunde și mai exacte a timpului tranziției, unul care în cazul german e întîrziat comparativ cu regiunile occidentale. Această contribuție devine notabilă prin aceea că savantul pune problema cauzalității, arată raportarea discursurilor la grupurile sociale, indică valoarea temporalității, respectiv, evidențiază tensiunea temporală ce se degajă din non-contemporaneitatea diferitelor fenomene contemporane. Analiza textelor juridice și politice îl îndeamnă să aprecieze gândirea ca izvor de bază al mișcării istorice însăși. De aici enormul interes pentru istoria intelectuală și, ulterior, pentru evaluarea conceptelor fundamentale. Operele viitoare vor confirma o asemenea prioritate teoretică a studiilor lui Koselleck.

Preocupat constant de structurile temporale ale istoriei sociale, istoricul și-a îndreptat atenția spre semantică, convins fiind că astfel va cuprinde mai exact modul în care actorii (oamenii) articulează experiența istorică a timpului lor. Alături de Werner Conze și Otto Brunner, devine principalul artizan și teoretician al mării opere în 7 volume (1972–1997, însoțite de două volume de indice alfabetic) care este *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (*Concepte istorice fundamentale. Lexicon istoric privind limbajele social-politice în Germania*)³. Prin vastul lexicon, Reinhart Koselleck promovează istoria conceptelor (*Begriffsgeschichte*), gîndită ca o variantă integratoare a istoriei sociale și a istoriei ideilor. În temeiul unei metodologii multi- și interdisciplinare – în care informația precisă și rigoarea analitică sînt însoțite de întrebări originale –, selectează și interpretează 117 concepte fundamentale ale limbii social-politice germane. Istoricul exami-

nează spațiul experienței istorice și descoperă orizontul așteptării. „Este evident că experiențele trebuie doar acumulate – scrie Koselleck – pentru că ele sînt, ca experiențe, repetabile... dar diferența dintre experiență și așteptare va produce o asemenea extensie încît istoria va putea fi privită o dată în plus ca exemplară. Istoria este singura capabilă să recunoască ce anume se schimbă continuu și ce anume este nou, fapt ce se petrece în cazul în care ea are acces la convențiile în interiorul cărora sînt ascunse structurile durabile“⁴.

În interpretările dezvoltate pe acest tip de cercetare se observă convingerea în forța formatoare a limbii, care arată că întîmplarea, adică istoria, poate fi conceptualizată și că acest lucru este foarte important. Koselleck a avut ca punct de pornire tradiția culturală germană, respectiv, istoria ideilor (*Geistesgeschichte*). Întemeiat pe un studiu interdisciplinar mai bine orientat decât noua istorie intelectuală, savantul percepe istoria ca pe o dispută a interpretărilor. Spre deosebire de istoria discursului, pe Koselleck îl preocupă conceptele singulare și cîmpurile lexicale. Experiența totalitarismului nazist îl îndeamnă să examineze critic termenii-cheie ai limbajului german formați în secolul tranziției spre modernitate – atunci cînd romantismul mistic a limitat cele mai fecunde idei cosmopolite și s-a îndepărtat de teoriile juridico-politice raționale ale iluministilor – și să încerce să limiteze disponibilitatea lor. În fapt, urmărește astfel să trezească sensibilitatea față de limbajul politic⁵.

Istoria conceptuală este utilă înțelegerii transformărilor sociale și statuării formelor lor lingvistice. Prin faptul că Reinhart Koselleck a așezat conștientizarea lingvistică a circumstanțelor istorice în centrul cercetării sale și a problematizat variantele de interpretare politice și sociale, el și-a asociat conceptul „transformării lingvistice“. În spatele demersului se află o critică la adresa istoriei clasice a ideilor, critică în care motivul istoriei este redus la o idee legată de individ. Istoria conceptuală analizează o formă socială a percepției și a interpretării prezentului⁶, iar conceptele conțin în același timp momente ale trecutului, prezentului și viitorului. Savantul a gîndit istoria ca avînd o dublă perspectivă, una cu fața spre trecut și alta cu fața spre viitor. Observațiile lui Koselleck nu trimit în

nici un caz la negarea valorilor moștenite. Dimpotrivă, ele arată ce anume din trecutul istoric devine esențial în proiectarea viitorului. Expresia preferată se regăsește în titlul uneia dintre operele sale de referință, este vorba de *Vergangene Zukunft*, în traducere, „trecutul viitorului“⁷.

Istoria istoriografiei poate fi văzută ca o istorie a conceptelor. Prin faptul că istoria devine conștientă de conceptele sale, ea dezvoltă o metodă ce asigură atît diversitatea abordării, cît și mai buna redactare a narațiunilor sale. O știință a istoriei care ia act de istoricitatea sa și de cea a limbajului în general va contribui la raționalizarea discursului public. Eforturile pentru o nouă viziune asupra istoriei românești trebuie însoțite de cercetarea principiilor fundamentale. De unde și importanța ce o acord exemplului istoriei conceptuale (*Begriffsgeschichte*) germane pentru România. Istoria conceptuală promite răspunsuri la o serie de întrebări, ca de exemplu: de ce este utilă rescrierea istoriei?; cum se poate asigura îmbunătățirea orientării științei istoriei?; ce loc vor dobîndi în conștiința contemporanilor reprezentările narative tradiționale care beneficiază deja de diferite interpretări⁸?

Koselleck a analizat transformarea lingvistică germană pentru perioada de tranziție de la medieval la modern, aceea care, în spațiul de limbă germană, s-a petrecut în secolul cuprins între 1750 și 1850. L-a preocupat formarea limbajului modernității, căutînd să descopere norme metodologice pentru conștientizarea sistematică a limbii. El a urmărit interpretarea experiențelor trecutului, ordinea lucrurilor ca trăire diferențiată și autoaprecierea seculară. Patru criterii: temporalitatea, democratizarea, politizarea și ideologizarea sînt aplicate materialului supus cercetării, respectiv perioadei de tranziție (*Sattelzeit*) a istoriei germane, una pe care istoricul o identifică între anii 1750 și 1850. E vorba de timpul trecerii de la vechiul regim la democrația maselor sub influența combinată a revoluției industriale și a revoluției principiilor politice. În cărțile sale, *Vergangene Zukunft* și *Zeitschichten*⁹, Koselleck stăruie asupra rolului limbii politice la moderni, caz în care reflecțiile asupra temporalității istorice indică relația dintre trecut și prezent, dintre trecut și viitor. Studiile demonstrează un interes excepțional pentru cunoașterea elementelor con-

stante ale gândirii¹⁰.

Sînt cîteva puncte ce trebuie luate în considerare atunci intenționăm să descifrăm opera lui Koselleck ori cînd avem de gînd să aplicăm orientarea sa metodologică și conceptuală: a. temporalitatea indică mai multe trepte de accelerare și decelerare, funcții matrice în cadrul evenimentelor istorice, dar și forța cauzală în determinarea realității sociale în drepturile sale; b. realitatea istorică este o realitate socială, o structură diferențiată a relațiilor funcționale; c. cunoașterea istorică este precedată de un fel de reflecție teoretică, ceea ce reprezintă temeiul întregului demers istoric urmat cu gîndul dezvăluirii treptelor de înțelegere a conceptului; d. conștiința critică istorică s-a născut ca răspuns la prăpastia dintre evenimentul istoric și limba folosită spre a-l reprezenta; e. istoria istoriografiei este o istorie a evoluției limbajului istoricilor, limbaj care este mai mult conceptual autoconștient¹¹.

Cînd a vizitat România în 2005¹², dialogul nostru s-a dezvoltat în jurul metodelor de cercetare, al ideilor care trebuie să ghideze științele sociale într-o cultură în care istoria fusese falsificată. Înțelegerea evenimentelor și a faptelor petrecute în Estul Europei în deceniile postbelice a fost o altă temă pe care am abordat-o în dialogul cu Reinhart Koselleck. Interesul pentru zona dominată de regimurile comuniste, una în care fuseseră eliminate informațiile, anulată libertatea de gîndire și subminată pedagogia formatoare a individului, era motivat de rostul perspectivelor comparative asupra celor două sisteme totalitare ale secolului al XX-lea. Koselleck era atent la fiecare om, la fiecare discuție, la termenii și limbajele preferate de interlocutori, la starea de spirit a societății. Dorea să înțeleagă ce s-a întîmplat în România izolată de Europa și de lume timp de cinci decenii. Fotografiasse mare parte din monumentele vechi și noi ale Timișoarei spre a descifra prin ele ideologia ori miturile ce domină rememoraarea trecutului. Observațiile lui erau critice, dar de bun-simț. Familiarizarea se petrecuse rapid, pentru ca după cîteva zile de ședere la Timișoara și în împrejurimi să descopere cu încîntare supraviețuirea acelor valori și elemente culturale ce rămăseseră similare cu ale Europei. Memorabila mea întîlnire cu Reinhart Koselleck s-a petrecut sub auspiciile Universității de Vest din Timișoara, unde discursul intitulat „Structuri repetitive în limbă și istorie” susținut cu ocazia decernării titlului de doctor *honoris causa* probase încă o dată anvergura marelui umanist.

Cărturar căruia nu i-au scăpat temele mari ale lumii contemporane, crizele culturale, limbajele, ideile politice importante și conceptele, Koselleck a dat consistență interpretărilor alternative asupra trecutului, rescrierii istoriei, formulînd teorii înnoitoare care atrag atenția mediilor academice din întreaga lume. Atît istoriografia, cît și științele social-politice profită astăzi de amplul și foarte originalul său travaliu recuperator, de capacitatea de selecție, prelucrare și organizare a informațiilor, dar mai ales de inovația metodologică a lui Koselleck. Afirmarea cercetărilor de istorie conceptuală în multe țări ale lumii e o

dovadă a inovației propusă și demonstrată de savantul german. În cazul lui Koselleck merită să reținem că este vorba de o operă de referință pentru creația intelectuală europeană și mondială, una care deschide perspective multiple științelor sociale și politice ale viitorului. Forța studiilor teoreticianului se datorează cumulării rezultatelor produse de istoria mentalităților, istoria cotidianului, istoria socială și istoria culturală. Reflecțiile lui Koselleck generează o percepție distinctă privind istoria ca atare și discursul despre istorie luînd în considerare timpul, deschiderea spre setul de valori universale și prioritățile lumii de azi¹³.

¹ *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* (Critică și criză. Studiu privind patogeneza lumii moderne), Karl Alber Verlag, Freiburg/München, 1959. Cartea a fost reeditată în 1969 și în Taschenbuch, Die Deutsche Bibliothek, Suhrkamp, 1973. A fost tradusă în mai multe limbi: spaniolă (1965), italiană (1972), franceză (1979), engleză (1988), japoneză (1990), sîrbă (1997), portugheză (1999).

² Edițiile au apărut la Stuttgart în 1967, 1975, 1981 și München-Stuttgart, 1989. Cartea a fost tradusă în limba italiană.

³ Vezi *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 7 volume, Clett-Cotta, Stuttgart, 1972, noua ediție, 2004. Un capitol al lexiconului, acela dedicat termenului „Istorie”, a fost tradus în română în volumul *Conceptul de istorie*, traducere de Victor Neumann și Patrick Lavrits. Cu un studiu introductiv de Victor Neumann, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2005.

⁴ *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Trecutul viitor. Despre semantica timpurilor istorice), Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989, p. 374. Ediția întâi a apărut la aceeași editură în anul 1979. Cartea a intrat repede în circuitul universal prin traduceri în franceză, engleză, spaniolă, slovenă, maghiară, fiind amplu comentată de mediile academice.

⁵ Cf. Victor Neumann, „Istoria conceptuală și deconstrucția limbajelor sociale politice românești”, în *Orizont*, nr. 12, 2007, pp. 10–11.

⁶ Într-un comentariu pertinent dedicat ultimei cărți a lui Koselleck, H.D. Kittsteiner – unul dintre discipolii de seamă ai lui Koselleck – observa că istoria conceptuală nu este o istorie a ideilor ruptă de contextul social. „Structura ei temporală” nu se formează din autoevaluarea conceptelor, ca în cazul lui Hegel, ci apare în structurile și evenimentele ei dintr-un spațiu istoric mărginit temporal și caracterizat prin activitate lingvistică. Întrebarea istoriei conceptuale este: „Cît de puternic este elementul creațiilor lingvistice pentru a putea influența și cuprinde fenomenele extralingvistice?” De asemenea: „Cât de puternică este provocarea elementelor extralingvistice care produc o reacție lingvistică și conceptuală?” Această diferență ar trebui să fie explicată empiric de către istoria conceptuală. E vorba de cea mai recentă carte ce cuprinde toate studiile privitoare la istoria conceptuală a lui Reinhart Koselleck, *Begriffsgeschichten. Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache. Mit zwei Beiträgen von Ulrich Spree und Willibald Steinmetz sowie ein Nachwort zu Einleitungsfragmenten Reinhart Koselleck von Carsten Dutt* (Istoria conceptuală. Studii asupra semanticii și pragmaticii limbajelor politice și sociale. Cu două contribuții de ... și o postfață de ...), Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2006, 569 pp. O sinteză a ideilor novatoare elaborate de Koselleck vezi în arti-

colul lui Martin Meyer dedicat savantului, imediat după dispariția acestuia, în *Neue Zürcher Zeitung* (NZZ), 6 februarie 2006 și intitulat „Geschichte als Idee und als Wirklichkeit. Zum Tod des grossen Historikers Reinhart Koselleck” (Istoria ca idee și ca realitate. La moartea marelui istoric Reinhart Koselleck). Vezi și *Die Zukunft der Vergangenheit. Ein engagierter Aufklärer: Jürgen Kocka zum Tod seines Lehrers, des großen Bielefelder Historikers Reinhart Koselleck* (Viitorul trecutului. Un iluminist angajat: Jürgen Kocka despre moartea profesorului său, marele istoric de la Bielefeld Reinhart Koselleck), în *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ), 6.02.2006.

⁷ Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1979. Vezi ediția a III-a la Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995. Această operă este una dintre cele mai valoroase contribuții postbelice la teoria istoriei. A fost tradusă în engleză, franceză, spaniolă, italiană, bulgară, maghiară. Integrarea în circuitul internațional se datorează mai ales ediției în limba engleză, intitulată *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, traducere și studiu introductiv de Keith Tribe, Columbia University Press, New York, 2004.

⁸ *Idem, Conceptul de istorie*, traducere de Victor Neumann și Patrick Lavrits. Studiu introductiv de Victor Neumann, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași, 2005. Cf. și Victor Neumann, „Istoria conceptuală și deconstrucția limbajelor social-politice românești”, în *Orizont*, nr. 12, 2007.

⁹ *Zeitschichten. Studien zur Historik. Mit einem Beitrag von Hans-Georg Gadamer* (Straturi temporale. Studii despre istoricitate. Cu o contribuție de Hans-Georg Gadamer), Suhrkamp,

2000. Cartea a fost tradusă în spaniolă și bulgară.

¹⁰ O altă direcție fecundă de cercetare inițiată și dezvoltată de Koselleck începînd cu anii 1970 este aceea privitoare la iconografia politică a morții violente și a formelor de comemorare moderne și contemporane. Vezi Reinhart Koselleck, „Die Transformation der politischen Totenmale im 20. Jahrhundert, in *Transit 22*” (2002), pp. 59–86; *Idem*, „Zur politischen Ikonologie des gewaltsamen Todes. Ein deutsch-französischer Vergleich” în vol. Alexandre Escudier ș.a. (editor), *Gedenken im Zwiespalt. Konfliktlinien europäischen Erinnerns* (Discordia amintirii. Orientarea conflictuală a amintirilor europene), Göttingen, 2001, pp. 33–76; *Idem*, „Der Unbekannte Soldat als Nationalsymbol im Blick auf Reiterdenkmale” (Soldatul necunoscut ca simbol național reflectat de monumente ecvestre) în *Vorträge aus dem Warburg-Haus*, ediție de Wolfgang Kemp ș.a. Berlin, 2003, pp. 137–166.

¹¹ Hayden White, Foreword, Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Translated by Todd Samuel and Others, Stanford, California, 2002, p. XIII.

¹² L-am invitat la Timișoara, unde, la 26 mai 2005, am avut ocazia să-i decernez titlul de *doctor honoris causa* al Universității de Vest.

¹³ Victor Neumann, „Istoria ca teorie a istoriei. Reinhart Koselleck despre evoluția modernă a conceptului Geschichte”, în Reinhart Koselleck, *Conceptul de istorie*, p. 12.